

CASUS - Roel During en Rosalie van Dam

VERANDERENDE KIJK OP DE MUUR VAN MUSSERT

In het buitengebied van Lunteren staat de Muur van Mussert als stille getuige van een heftige periode in de geschiedenis. Er zijn emotionele discussies geweest over de vraag of hij behouden moet worden of afgebroken. In een kakofonie van geluiden kristalliseren zich verschillende betekenissen uit, die uitmonden in een monumentstatus.

Beschrijving van de Muur

Op een afgelegen plek, staat de "Muur van Mussert" en de ervoor gelegen openlucht vergaderplaats. Het zijn de resten van het Nationaal Tehuis van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB), opgericht in de periode vlak voor de Tweede Wereldoorlog. De Muur is ontworpen en gebruikt voor de zogenaamde Hagespraken van Anton Mussert. Het is een ontwerp van architect Jansen, gericht op het wekken van een indruk van grootsheid. Zo is hij gebouwd naar het voorbeeld van de theaters uit het oude Griekenland. Kenmerken zijn een afsluitende Muur als achterwand van een podium, coulissen, en een bezoekertribune. De Muur is ontworpen als drager van een verhoogd geplaatst sprekerspodium, met aan de achterzijde een paar kleine verblijven. Door de Muur loopt een gang. Deze was bedoeld als mausoleum waarin de namen van "gevallen kameraden", gesneuvelde NSB-leden, zouden worden vermeld op panelen. Aan de achterzijde van de Muur zijn twee kleine huisjes gevestigd, waarvan er een bedoeld was als retraite voor Mussert om ongestoord te schrijven.

Hieronder wordt eerst ingegaan op de geschiedkundige achtergrond van de Muur. Dan schetsen we een aantal fasen die we onderscheiden in processen van betekenisvorming in de discussie over behoud of sloop. Vervolgens wordt in de conclusie

geadresseerd welke daarvan doorslaggevend zijn geweest in het recent toekennen van de monumentenstatus.

Historische achtergrond

Het terrein, gelegen op een plek waar het Saksische verleden volgens de NSB nog volop aanwezig is, wordt door de NSB gekocht in 1936. Tussen 1936 en begin 1940 worden er zes Hagespraken gehouden. Per keer komen daar naar schatting ruim twintig duizend NSB-ers op af. Ze hebben als doel om met veel vertoon van vlaggen, symboliek en gezang de zogenaamde kameraden van de NSB tot een beweging samen te smeden, en daarbij vooral ook de leider te eren. Maar als ontvangsterrein voor de NSB heeft het nauwelijks gediend. In de oorlog is de brandstof dusdanig op de bon, dat de plek vrijwel onbereikbaar is. Bovendien worden dergelijke massabijeenkomsten verboden door de bezetter, hetgeen laat zien dat de nationaalsocialistische sympathieën van de NSB weinig privileges oplevert door de bezetter.

Na de oorlog is het terrein aan de Scouting gegeven, na een officiële onteigening door de Nederlandse overheid. De Padvinderij kon het onderhoud van het terrein echter niet bekostigen en besluit om het terrein te verkopen aan een projectontwikkelaar, die het in 1952 weer doorverkoopt aan een recreatieondernemer, die er

een camping begint. Ansichtkaarten van nog geen tien jaar na de oorlog geven blijk van het vredig en ongedwongen kamperen op deze historisch beladen plek. Camping de Goudsberg wordt in de jaren 90 van de vorige eeuw als asielzoekerscentrum aangedragen door de eigenaar. Hij krijgt daarvoor alle medewerking van de gemeente en plaatst 81 stacaravans op het terrein.

In een kakofonie van geluiden kristalliseren zich verschillende betekenissen uit

Processen van betekenisgeving

De laatste decennia speelt er zich een heftige discussie af. Het Nationaal Tehuis is het enige overgebleven bouwwerk van de NSB in Nederland en vormt de inzet van een strijd tussen historici, verzetsstrijders, nabestaanden en bewoners van de gemeente Ede. De een wil hem vernietigen of in ieder geval negeren, de ander vindt dat de Muur juist bewaard moest blijven. Verschillende discussies lopen enigszins chaotisch door elkaar heen. Het gaat om discussies over een mogelijk bedevaartsoord voor neonazi's, het wissen van een zwarte bladzijde in de geschiedenis, de mogelijke associatie van Lunteren met de NSB, en dan ook nog die van het behoud als monument. Dit alles vraagt om een bestuurder die zijn nek wil uitsteken en boven deze discussie wil staan. De discussies worden hieronder kort besproken aan de hand van de verschillende fasen in de politieke behandeling. Beseft moet worden dat argumenten worden meegenomen in opeenvolgende discussies.

Identificatie en representatie

In 2004 speelt de discussie over de status van de Muur in de gemeenteraad van Ede. Er ligt een voorstel om er een gemeentelijk monument van te maken. Hier komt veel verzet tegen van oud verzetsmensen en ook van bijvoorbeeld de Joodse organisatie Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI). Men is beducht voor het ontstaan van een bedevaartsoord voor neonazi's. Dezelfde discussie speelt internationaal als het gaat om het geboortehuis van Hitler. Verzetsmensen keren zich tegen het plan, omdat ze geen monument voor de NSB willen oprichten. Het zou bij kunnen dragen aan de meerdere eer en glorie van Mussert, die ze vooral als een landverrader zien. Dit verzet leidt ertoe dat de gemeente het voorstel intrekt. De discussie over Muur blijft niet

onopgemerkt buiten de gemeente. René van Heijningen verricht historisch onderzoek aan het complex. Als hij bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie gaat werken, is zijn onderzoek omgewerkt tot een boek dat in 2015 verschijnt. Daarin schetst hij de achtergronden en geschiedenis van de Muur, en voorziet hij de discussie van veel feitenmateriaal.

Herinneringscultuur

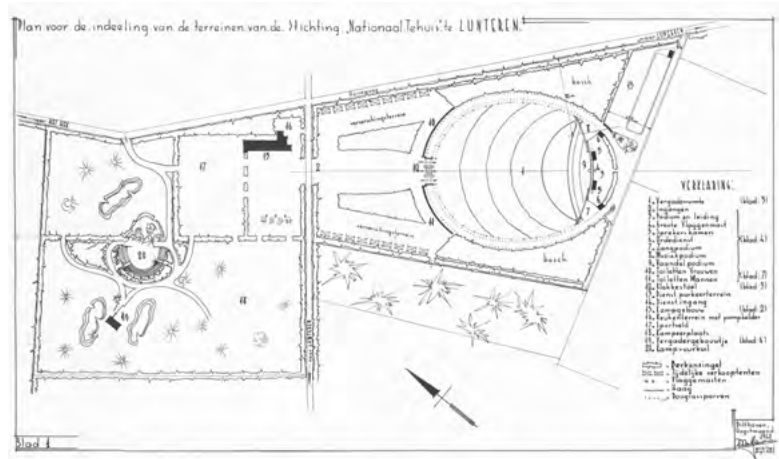
In april 2015 komt de Muur onder de aandacht van de Minister van OC&W, naar aanleiding van een verzoekschrift van een lokale erfgoedvereniging. De Stichting Erfgoed Ede is fel voorstander van behoud. In de media spreekt ze over cultuurbarbarisme omdat de muur ernstig in verval geraakt. Ze richt haar verzoek eerst aan de gemeente en daarna aan de minister. De wethouder is bezorgd over een blijvend NSB imago voor Lunteren, als heel klein dorpje naast zo'n zwaar beladen plek. Het verzoek aan de minister behelst de suggestie voor aanwijzing tot rijksmonument, van zowel een teken van herinnering ("Denkmal") als van een waarschuwend symbool ("Mahnmal"). Er wordt gesteld dat "de huidige maatschappelijke ontwikkelingen, zowel in ons land als daarbuiten, onderstrepen de noodzaak om het verhaal van de NSB, gesymboliseerd door het bouwwerk, niet te verhullen of te vergeten". Het verzoek is mede ondertekend door Heemschut en de historische verenigingen Oud Ede en Oud Lunteren. De Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed reageert namens de minister met de mededeling dat de suggestie niet in behandeling wordt genomen, maar zal worden opgenomen in een bredere verkenning naar oorlogserfgoed, die in 2016 zal worden gestart. Daar volgt nog een brief op dat deze verkenning nog een jaar wordt uitgesteld.

In 2016 wordt de discussie meer gecompliceerd. De eigenaar wil zijn terrein moderniseren. De stacaravans op het terrein worden bewoond door arbeidsmigranten. Provincie en gemeenten werken aan nieuw beleid om de vakantieparken te revitaliseren en aan de Goudsberg valt nogal wat te verbeteren. De eigenaar ziet kansen voor verbetering als hij er wederom een AZC kan vestigen. De inwoners van Lunteren hebben zich daar via de dorpsraad fel en massaal tegen verzet. De Facebookpagina Geen AZC op De Goudsberg Lunteren staat bol van emotionele felle reacties richting de gemeente. Ook rechts nationalistische activisten mengden zich in de discussie. Anoniem is er een tweetal dode varkens als teken van protest neergelegd. Dit verzet plaatst het problematisch verleden van de Muur opnieuw in een geactualiseerd daglicht, de identificatie met extreem rechts. Het AZC komt er niet, want het bleek niet echt nodig. De eigenaar laat vervolgens via persoonlijke contacten en in de lokale media weten dat hij voornemens is om de Muur te slopen. Hiermee komt de discussie op scherp te staan.

Het argument van een Mahnmal in een periode van oplopende spanningen in de samenleving wordt opgepakt in de lokale politiek. D66 dient bij de behandeling van de erfgoedverordening in april 2017 een motie in dat ook zwarte bladzijden uit de geschiedenis onthouden moeten worden. Hiermee wordt gebruikt gemaakt van het essay van historicus Ad Van Liempt "Dadererfgoed, ook de zwarte bladzijden s.v.p.". Hij verwoordt de aandacht voor beladen erfgoed als volgt: "een boek over de geschiedenis is alleen compleet als naast de 'witte' pagina's ook de 'zwarte' pagina's zijn opgenomen, zodat het complete verhaal verteld wordt."

In de zomer van 2017 is het verzoek aan de minister herhaald door de wethouder van Grondzaken en Cultuur. Dit verzoek gaat gepaard met een uitgebreide redegevende beschrijving. De wethouder heeft aangegeven dat het hier gaat om een monument van nationale betekenis, dus dat aanwijzing tot Rijksmonument de meest logische stap is. De minister is dan vlak voor het einde van haar termijn gekomen en wijst het verzoek af. In reactie daarop kondigt de eigenaar van De Goudsberg formeel aan de Muur te willen slopen. De aanvraag voor een sloopvergunning kan de gemeente formeel niet weigeren en daarmee komt de discussie in een beslissende fase terecht.

Plan voor de indeling van de terreinen van de Stichting Nationaal Tehuis te Lunteren.
Bron: auteurs (via Catawiki)

Erfgoed in intergeneratieel perspectief

Het verzoek tot sloop is aanleiding voor de Stichting Erfgoed Ede om een verzoek tot aanwijzing tot monument in te dienen bij de gemeente, in het besef dat de gemeente er niet op in zou gaan. Er ontstaat daarmee wel voorbescherming en daarmee kopen ze tijd. Gelijktijdig wordt een brief naar de nieuwe minister Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) gestuurd, mede ondertekend door vele prominente historici, journalisten en betrokken organisaties. Tevens vraagt de stichting een wetenschapswinkelproject aan bij Wageningen Universiteit. Dit leidt tot het project De Muur van Mussert. En daarbij ontstaat een podium waarop ook jongeren hun mening kunnen laten horen.

Met de tijd verandert de toon in de discussie van emotioneel naar reflexief

De discussie barst opnieuw los, zowel lokaal als ook nationaal. Maar die is beduidend minder emotioneel gekleurd. Zo vindt het CIDI het wel goed als er een bedenklek van wordt gemaakt met een educatieve functie. Ook lokaal ontstaat steun voor het idee, bijvoorbeeld vanuit de Stichting Het Luntersche Buurtbos, omdat de plek verbonden kan worden met andere bijzondere plekken. Ze zien het als een interessante plek voor oorlogstoerisme. Een geschiedenisleraar te Ede roert zich in het debat als voorstander van het slopen van de Muur. Zo schrijft hij in Trouw: "Het instandhouden van de Muur betekent dat de wens van Mussert: 'Het hagespraakterrein moet een monument worden dat na eeuwen nog zal getuigen van de eendracht en vastberadenheid van de kern van het Nederlandse volk' alsnog in vervulling gaat. Dat mag nooit de uitkomst zijn". Dit zien we als een sterk retorisch argument. Hij vindt het dus niet nodig om de Muur in fysieke zin te behouden om onderwijs in de geschiedenis te geven. Hij staat voldoende beschreven in boeken en dat is prima, aldus de geschiedenisleraar.

Via het wetenschapswinkelproject gaan studenten zich mengen in de discussie. Dat gebeurt op verschillende manieren: met thesis onderzoek van Farbrace in 2017 en Hartstra in 2018, een ontwerpatelier van studenten Urbanistiek en Landschapsarchitectuur uit Delft, en via het inschrijven op een openbare prijsvraag. De betrokkenheid van de studenten tijdens het meerdaagse ontwerpatelier is groot. Centraal in hun ontwerpen staat de vraag wat de Muur in deze tijd kan bijdragen aan een betere verstandhouding tussen groepen mensen of verschillende culturen in de samenleving. Op de daarop volgende prijsvraag wordt vanuit het hele land gereageerd door studententeams. Ook hier ligt de nadruk op de Muur in het heden en wat deze te vertellen heeft. Ze schetsen een diversiteit aan mogelijkheden voor de toekomst van de Muur. De ideeën en betrokkenheid van circa 70 studenten maakten indruk gezien de aandacht van verschillende media inclusief het acht uur NOS Journaal. In deze derde fase ligt het accent op de betekenis van de Muur in het heden. Het gevaar van identificatie met rechts georiënteerde groepen in de samenleving of een representatie van het verraad speelt nauwelijks een rol. Hun ontwerpen kleuren de zwarte en witte bladzijden van de geschiedenis in met nieuwe ideeën voor het samenbrengen van culturele verschillen tussen mensen.

In 2018, vrijwel direct na de uitslag van de prijsvraag, kwam het doorslaggevende oordeel van minister van Engelshoven (OCW) die besloot tot aanwijzing tot rijksmonument. Zij zei daarbij: "Erfgoed zoals deze muur confronteert ons met de zwarte bladzijden in onze geschiedenis. Het dwingt ons die bladzijden te lezen en te herlezen,

Studenten verrichten onderzoek bij de Muur. Bron: Roel During.

zodat we het gesprek erover blijven voeren en ervan kunnen leren. Dat is pijnlijk en beschaamd. Maar het is altijd beter dan de muur weg te halen en ons beladen, schuldige verleden te vergeten. Want dan vervallen we in herhaling". Ze omarmt daarmee het betoog van Ad van Liempt, en weet zich gesteund door het consent van het CIDI en de belangstelling van de jeugd.

Conclusie

Een aantal zaken valt op. Gedurende de periode van ruim twintig jaar dat er gesproken werd over de vraag of de Muur van Mussert wel of geen monument zou moeten worden, veranderden ook de opvattingen in de samenleving over het herinneren van de Tweede Wereldoorlog, en daarmee ook het herinneren zelf. De generatie die de oorlog aan den lijve heeft meegemaakt, sterft langzamerhand uit. De herinnering van de tweede generatie wordt tijdens hun opvoeding gevoed door een cultuur van het willen vergeten van alle verschrikkingen, maar ook van een toenemende nieuwsgierigheid op latere leeftijd naar wat de samenleving heeft meegemaakt. Met de tijd verandert de toon in de discussie van emotioneel naar reflexief. Daarmee samenhangend verandert ook het perspectief. De Muur is aanvankelijk een object dat het gevaar oplevert van identificatie, hetgeen uit de aard der zaak gepaard gaat met het reïficeren van onderscheid tussen groepen in de samenleving. Dat verandert via een fase waarin de Muur wordt gezien als dadererfgoed en een zwarte bladzijde in de geschiedenis, naar een object dat betekenis heeft voor de samenleving in het heden. Naarmate de herinnering minder gevoed wordt door emoties, nemen de geluiden over het wegpoetsen of witwassen van deze zwarte bladzijde in de geschiedenis af. Het herinneren gaat steeds meer over het nu en minder over vroeger, waarmee het beleven van het verleden belangrijk wordt. Na al die discussies is het nu zo ver dat de Muur opgenomen kan worden in onze herinneringscultuur.

Literatuurselectie

- During R. en R.I. Van Dam (2018) Wat we niet willen weten en ons toch moeten herinneren. Toekomstperspectieven voor de Muur van Mussert in Lunteren. Wageningen, Wageningen Research.
- Hartstra, J. (2018) De Muur van Mussert. Van Lunterse 'NSB-Kuil' naar nationale 'bedenkplek'. Bachelor Scriptie Geschiedenis UU.
- Heijningen, R. van (2015) De muur van Mussert. Uitgeverij Boom.
- Molenaar, R. (2012) Herinneren gaat ook over nu. Reformatorisch Dagblad 5-5-2012. Zie <https://www.rd.nl/herinneren-gaat-ook-over-nu-1.672367>
- De muur van Mussert, beschikbaar op: <http://www.erfgoedede.nl/de-muur-van-mussert/>

Roel During (roel.during@wur.nl) en Rosalie van Dam (rosalie.vandam@wur.nl) zijn beide onderzoeker bij Wageningen Environmental Research. In 2019 waren zij projectleiders van het Wageningen University wetenschapswinkelproject De Muur van Mussert.